

COLECȚIA DE ȘTIINȚE PSIHO-SOCIALE

Cristian Anghel • Dan C. Rădulescu
Traian Rotariu • Flavius Mihalache • Mihai Dumitru
Ionuț Anghel • Christopher Dina

Coordonatori:
Iulian Stănescu • Cătălin Zamfir

ROMÂNIA LA RĂSCRUCE

OPȚIUNI PENTRU VIITOR

România la răscruce: opțiuni pentru viitor

Iulian Stănescu
Cătălin Zamfir
(coordonatori)

Cristian Anghel
Dan C. Rădulescu
Traian Rotariu
Flavius Mihalache
Mihai Dumitru
Ionuț Anghel
Christopher Dina

România la răscruce: opțiuni pentru viitor

Iulian Stănescu
Cătălin Zamfir
(coordonatori)

Cristian Anghel
Dan C. Rădulescu
Traian Rotariu
Flavius Mihalache
Mihai Dumitru
Ionuț Anghel
Christopher Dina

Coordonatori ai colecției

ȘTIINȚE PSIHO-SOCIALE: Mihaela TOMIȚĂ,
Simona Maria STĂNESCU

Copyright © 2015, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

România la răscruce : opțiuni pentru viitor / Cristian Anghel,
Dan Rădulescu, Traian Rotariu, ... ; coord.: Iulian Stănescu, Cătălin
Zamfir. - București : Pro Universitaria, 2015

Bibliogr.

ISBN 978-606-26-0373-1

- I. Anghel, Cristian
- II. Rădulescu, Dan
- III. Rotariu, Traian
- IV. Stănescu, Iulian (coord.)
- V. Zamfir, Cătălin (coord.)

316(498)

Referenții științifici:

Prof. univ. dr. **Ilie Bădescu**
C.S. I dr. **Sorin Cace**

Cuprins

Lista tabelelor.....	7
Lista figurilor.....	9
Introducere.....	10
Capitolul 1	
Spre o nouă teorie a tranziției	15
Cătălin Zamfir	
Capitolul 2	
Procesul de regionalizare - descentralizare: o analiză critică	44
Iulian Stănescu	
Capitolul 3	
Descentralizarea în România. Un proiect politic tergiversat, nefinalizat sau eșuat? ..	81
Cristian Anghel	
Capitolul 4	
Evoluția unităților administrativ-teritoriale în România din perspectivă istorică	124
Dan Constantin Rădulescu	
Capitolul 5	
Un sfert de secol de declin demografic.....	162
Traian Rotariu	
Capitolul 6	
Dimensiuni ale diferențierii demografice în mediul rural după 1990	196
Flavius Mihalache	
Capitolul 7	
Experiențe sociale ale inegalității economice.....	210
Mihai Dumitru	
Capitolul 8	
Localitățile rurale în contextul reformei administrative	225
Flavius Mihalache	

Capitolul 9	
Guvernanța multinivel și rolul statului în era (post)modernă.....	240
Ionuț Anghel	
Capitolul 10	
Dezvoltarea regională în context european.....	253
Christopher George Dina	
Bibliografie.....	271

Capitolul 1

Spre o nouă teorie a tranziției

Cătălin Zamfir

Patru evaluări ale tranziției¹

Revoluția din 1989 a creat o nouă speranță istorică: dacă nu într-un an sau doi, cu siguranță într-un viitor apropiat România va fi o țară democratică și prosperă, apropiată de standardele occidentale. În primul document strategic, elaborat de Comisia guvernamentală pentru elaborarea programului de tranziție la economia de piață în România, publicat în luna mai 1990, se formula ca obiectiv, „**chiar în cursul tranziției și nu ulterior, să se atingă un nivel comparabil cu media europeană la indicatorii sociali de bază**”.²

Anul acesta s-au împlinit 25 ani de la Revoluția din 1989. România a parcurs un proces profund de schimbări, desemnat prin termenul de *tranziție*. Este momentul să facem o evaluare a ceea ce s-a întâmplat în acești ani, pentru a ști ce opțiuni avem pentru viitor.

Evaluarea rezultatelor celor 25 de ani de tranziție o fac actorii sociali: *specialiștii tranziției, populația*, dar și *datele* oferite de instituțiile specializate; specialiștii români din științele social-economice au considerat că este de datoria lor să publice propriile evaluări.

Specialiștii tranziției

Puncte esențiale ale strategiei elaborate în luna mai 1990 au fost complet abandonate. În varietatea textelor dedicate promovării programului tranziției, se poate identifica un pattern comun:

1. *Obiectivul tranziției*, realizarea unei societăți bazate pe democrație pluripartidistă și o economie bazată pe piața liberă și proprietate privată.

¹ Acest studiu reia, într-un nou context social, Raportul nr. 5 *O analiză critică a tranziției II. Către ce ne îndreptăm?*, finalizat în ianuarie 2012. Patru concluzii avea Raportul: 1. Problema României nu este finalizarea tranziției, ci ieșirea dintr-o tranziție prost concepută. 2. Criza României este doar superficial considerată a fi fost indusă de criza financiară mondială. Mai profund, ea este o criză a procesului tranziției românești. 3. Elementul-cheie al crizei României este un stat slab: se lansează conceptul de *stat neofeudal*. 4. Statul neofeudal conține în sine un mecanism de autoamplificare care va duce inevitabil la o criză a sa. Previziunea s-a confirmat. Acum, în ianuarie-februarie 2015, criza statului neofeudal a explodat în forma sa cea mai vizibilă - *corupția*. Versiuni precedente ale acestui text se regăsesc în

Cătălin Zamfir, "O analiză critică a tranziției II. România în ianuarie 2012 - Către ce ne îndreptăm?", *Sociologie Românească*, XI, no. 2, (2013),

—, "Patru evaluări ale tranziției", *Revista Online Inovația Socială*, 6, no. 2, (2014) www.inovatiасociala.ro/articol/133/,

—, "Ieșirea din tranziție. Spre o nouă teorie a tranziției românești II", *Revista Online Inovația Socială*, 7, no. 1, (2015) www.inovatiасociala.ro/articol/138/.

² Tudorel Postolache (coord.). *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România* (București: 1990), p. 12.

2. *Strategia/concepția* tranziției a fost corectă: ceea ce s-a numit *terapia de șoc*, în punctele sale esențiale, concepția schimbării sociale a fost bună.

3. *Rezultatele* tranziției. Obiectivele tranziției, cu unele ezitări și distorsiuni din cauza, mai ales, a factorului uman (capacitate limitată, intervenția unor interese particulare), sunt în linii generale realizate. Un alt rezultat al tranziției este cristalizarea unei noi clase sociale, *capitaliștii*, clasă socială vitală pentru sistemul economic bazat pe proprietate privată. În plus, ne-am integrat în UE și în NATO. Putem concluda: *tranziția a fost un succes*. Avem deja o nouă structură economică, privatizată, noi instituții, în primul rând, un nou tip de stat, care trebuie, desigur, perfecționat, o nouă configurație socială de clasă care va fi principalul motor al dezvoltării viitoare a României.

4. *Costul social al tranziției*. Strategia din 1990 prevedea efecte sociale negative inevitabile, dar se programa ca tranziția să se desfășoare „în condițiile unui program de protecție socială eficace a grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure *creșterea treptată, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții*”.³ Tranziția a fost altfel decât cea programată: grea, mai ales pentru populație. *Costul social* a fost apreciabil, dar *inevitabil*. Costul social nu trebuia să fie diminuat printr-o politică activă de protecție, ci acceptat ca o condiție necesară a succesului tranziției. Suferința a meritat, pentru că obiectivele propuse au fost realizate. S-a supraadăugat și asumarea unor distorsiuni care au sporit costul tranziției. La dificultățile inevitabile s-au supraadăugat și altele cauzate de actorii tranziției: *o atribuire moralistă*, prostia, lenea și hoția, sau atribuite colectiv nouă, românilor („așa suntem noi, românii”); mai nou, clasei politice care trebuie reformată.⁴

5. *Viitorul: optimism*. Odată încheiată tranziția, la care se adaugă și succesul integrării în UE și în NATO, putem fi optimiști în ceea ce privește viitorul. Schimbările realizate oferă un punct solid pentru dezvoltarea țării.

Populația își exprimă opiniile prin mai multe mecanisme.

Din când în când, ea este chemată să exprime prin vot conducerea și programele politice. Votul politic are în profunzimea sa păcatul originar al democrației: *paradoxul libertății lui Adam*. Dumnezeu l-a chemat pe Adam și i-a spus: până acum am făcut totul așa cum mi-a dictat înțelepciunea mea nelimitată; pe voi, oamenii, v-am făcut liberi de a lua decizii și responsabili pentru acestea; e timpul să-ți alegi o soție. Alege! Se pare că a fost prima alegere liberă a umanității. Dar era doar Eva. Adam a ales și Eva a crezut că a fost aleasă pentru că este frumoasă și bună gospodină. Păcatul originar al democrației stă la baza democrației actuale: populația votează liber, dar pe o grilă formulată de clasa politică: câțiva candidați, câteva partide. La încheierea votului știm câți au votat pentru un partid sau altul, pentru un candidat sau altul, dar este foarte neclar ce a stat la baza alegerii lor. Oricum, aleșii cred că prin vot au primit un mandat politic clar. Istoria a demonstrat că sistemul electoral nu este suficient. Nu atât votul, ci mișcările populare, chiar revoltele populare au forțat schimbări

³ Ibid., p. 12.

⁴ A se vedea tipuri de factori extrinseci în explicarea tranziției, în Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi "după"?* (Iași: Polirom, 2004), pp. 146-150.

politice majore. Adam, trăind în lumea modernă, ar putea face primul act cu adevărat liber al său, să aleagă să divorțeze sau nu de Eva.

În ceea ce privește populația, ea are încă o formă de manifestare: exprimarea *stării sale de satisfacție/insatisfacție față de lumea în care trăiește, față de direcția în care țara este orientată, cum este condusă societatea*. Ea își comunică opiniile în mediul său, dar riscul este că „acolo, sus”, nimeni nu le ascultă. Sociologii au imaginat un instrument alternativ al populației de a-și exprima opiniile despre problemele importante ale ei și ale țării: *sondajele de opinie*. Și sondajele de opinie oferă grile de exprimare formulate de sociologi, dar mult mai largi și mai diverse decât votul electoral.

Iată cum evaluează populația tranziția:

1. **Direcția tranziției:** După 20 de ani de tranziție, în 2010 populația estimează direcția în care România a mers.

Tabel 1.1 Cum apreciați direcția în care merge România?

în direcția greșită	86%
în direcția bună	10,5%

Sursa: Baza de date ICCV privind Calitatea vieții în România⁵

2. **Strategia tranziției** este exprimată sintetic în modul în care țara este condusă.

Tabel 1.2 Evaluări ale populației privind modul în care este condusă țara

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
prost și foarte prost (%)	19	33	43	43	38	37	45
bine și foarte bine (%)	40	22	20	18	21	26	21
	1997	1998	1999	2003	2006	2010	
prost și foarte prost (%)	37	62	77	46	49	80	
bine și foarte bine (%)	22	9	6	19	17	4	

Sursa: Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții* (București: Editura Academiei Române, 2011), p. 245.

Datele ICCV oferă o imagine a dinamicii evaluărilor făcute de populație în perioada 1990-2010. În primul an al tranziției, 1990, conducerea a fost investită cu încrederea de a concepe strategia schimbărilor sociale, deși îndoieli și rezerve au existat de la început. Cei mai mulți (40%, față de 19%) au considerat că țara a fost condusă bine. Din al doilea an al tranziției, 1991, populația își schimbă evaluarea: opțiunile politice sunt evaluate predominant negativ, ajungându-se în 2010 la un larg consens: 80% consideră conducerea a fi proastă sau foarte proastă.

3. **Rezultatele tranziției:** rezultatele schimbărilor sociale ale tranziției sunt apreciate de majoritatea populației a fi negative.

⁵ Datele utilizate aici sunt extrase din Baza de date a ICCV despre Calitatea Vieții, prezentate în Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Calitatea vieții în România 2010* (București: ICCV, 2010) și Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții* (București: Editura Academiei Române, 2011).

Tabel 1.3 Cum apreciază românii schimbările din societatea românească de după 1989

	1994	1999	2006	2010
negativ	30%	54%	33%	54%
pozitiv	24%	12%	24%	13%

Sursa: Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții* (București: Editura Academiei Române, 2011), p. 260.

4. **Prosperitatea sperată nu a fost realizată:** 65% din populație se situează în sărăcie sau la limita sărăciei. Costul social a fost foarte mare.

Tabel 1.4 Cum estimați veniturile în raport cu necesitățile (2010)

nu ajung pentru strictul necesar	31%
ajung numai pentru strictul necesar	34%
ajung pentru un trai decent	26%
cumpărăm unele obiecte scumpe, dar cu efort	9%
reușim să avem tot ce ne trebuie, fără eforturi mari	0%

Sursa: Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții* (București: Editura Academiei Române, 2011), p. 249.

Rezultatul este o societate mai echitabilă? *Decisiv, NU.*

Tabel 1.5 Credeți că în România diferențele dintre venituri sunt (2010)

mari sau mult prea mari	81%
normale	5%
mici sau prea mici	3%

Sursa: Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții* (București: Editura Academiei Române, 2011), p. 249.

Calitatea vieții politice este estimată a fi foarte scăzută: 86%; 2% sunt mulțumiți și nimeni nu este foarte mulțumit.⁶

5. **Viitorul**, perspectivele țării: domină **pesimismul**.

Tabel 1.6 În raport cu prezentul, condițiile de viață peste 10 ani vor fi

	1994	1999	2006	2010
mai proaste	23%	44%	30%	52%
mai bune	66%	39	48%	20%

Sursa: Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Calitatea vieții în România* (București: ICCV, 2010) p. 54.

Populația oferă o evaluare a întregului proces de tranziție accentuat negativă, atât în ceea ce privește concepția derulării sale, cât și a rezultatelor ei.

⁶ Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții* (București: Editura Academiei Române, 2011), p. 253.

Datele

Indicatorii social-economici produși de instituțiile publice exprimă o altă evaluare a rezultatelor tranziției decât imaginea oferită de ideologia tranziției.

1. Performanța economiei

În ultimii 25 de ani, imaginea globală este mai degrabă de stagnare: o creștere economică la limita de jos a modestului, plasându-se în final undeva la 20% față de 1989, mici creșteri întrerupte de trei crize majore: 1991-93, 1997-99 și 2008-2012. Abia în 2004 s-a atins nivelul economiei din 1989, pentru ca doar după patru ani să intre într-o nouă criză.

PIB 1989 = 798 miliarde lei.

PIB 2010 = 948 miliarde lei, în prețuri 1989.⁷

Creștere economică în 21 de ani: 19%, deci o creștere economică medie anuală cu mult sub 1%.

După 2010, au urmat câteva procente în minus, apoi recuperate parțial cu câteva procente în plus.

Dincolo de indicatorii PIB, a căror semnificație poate fi discutată, imaginea economiei actuale nu pare a oferi șanse prea optimiste: o economie privatizată, dar dezorganizată *în jos*: o industrie distrusă greu de reconstruit, o agricultură aflată într-o stare de confuzie.

Întreaga tranziție a fost dominată de abandonul total al unei politici a creșterii economice. Singura politică a fost cea a privatizării cu orice preț și a speranței, dovedită iluzorie, că simpla privatizare în contextul unei economii mondiale, presupusă a fi binevoitoare, va pune rapid economia românească pe drumul cel bun.

Politica de încurajare a întreprinderilor mici și mijlocii, considerată ca mijlocul cel mai important al relansării economice, s-a dovedit a fi și ea mai degrabă o iluzie, în fapt susținută mai mult declarativ, decât prin măsuri coerente.

Realizăm acum, după 25 de ani, că în discursul politic nu găsim niciun program de creștere economică. Singurul obiectiv politic asumat în ultimii ani este defensiv și mai mult din rațiuni sociale: *crearea de locuri de muncă*. Ai impresia că politica economică este redusă la crearea de locuri de muncă, *oricum ar fi ele*. Deficitul cronic de politică economică devine o cauză primară a dificultăților ieșirii viguroase din actuala criză.

2. Bunăstarea populației

Eficiența umană a economiei se exprimă cu claritate în veniturile populației. Datele indică faptul că populația a suportat din plin costul tranziției. Marea masă a populației depinde de salarii și pensii. Salariile s-au prăbușit încă din primul an al tranziției (1991), atingând în 1997 nivelul cel mai scăzut: 56,2% din valoarea din 1990. Abia, după 17 ani de tranziție, în 2007, salariul mediu depășește cu puțin nivelul din 1990. Dar situația este mai dramatică dacă adăugăm faptul că s-a produs și o pierdere a numărului de salarii, principala sursă de venituri de masă: de la 8,4 milioane salarii în 1990 la aproximativ 4,4 milioane în 2008. Aproape jumătate dintre salariații din 1990 au pierdut poziția salarială, depinzând de venituri mai mici decât salariul: de la 8,4 milioane de salariați în 1990, încă din primii ani ai tranziției, numărul salariaților aproape s-a înjumătățit și abia în 2015 pare a depăși cu puțin 5 milioane. Cea de a doua categorie foarte importantă de venituri, complementară cu salariul,

⁷ Cătălin Zamfir, Iulian Stănescu și Simona Ilie, *După 20 de ani: opțiuni pentru România* (București: ICCV, 2010), p. 12.

pensia, a suportat și mai dur costul tranziției: pensiile s-au prăbușit până la 44% din valoarea inițială în 2000, depășind cu puțin valoarea inițială abia în 2008.

Tabel 1.7 Dinamica câștigului salarial real (S) și a pensiei medii reale (P) (1990=100)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
S	100	81,7	71,3	59,4	59,4	66,5	72,7	56,2	58,4	57	59,4	62,4
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
	63,9	70,8	78,3	89,5	97,4	111,8	130,3	128,3	123,6	121,3	122,5	
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
P	100	74,3	63,1	56,3	55,0	61,4	63,1	50,3	49,2	47,2	44,0	46,6
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	48,2	51,6	57,7	62,3	68,1	83,6	112,1	125,7	122,6	116,8	116,9	62,3

Sursa: Iulian Stănescu, *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism* (București: Pro Universitaria, 2014), pp. 187, 193, 200, 202, 208.

Creșterea, în 25 de ani de tranziție, a veniturilor salariale cu 22% și doar pentru jumătate dintre salariații inițiali, oricum am privi-o, pare derizorie.

Dar performanțele României în raport cu celelalte state care actual compun UE? În 1990, România nu era cea mai săracă țară din Europa: cel puțin 4-5 state erau mai sărace. Eurostat oferă date pentru 2007. Putem folosi aceste date, pentru că situația României față de acea dată nu s-a modificat semnificativ. Europa a traversat de atunci o criză dificilă care a atins România, chiar mai accentuat. România este nu numai cea mai săracă țară din Uniunea Europeană, dar și la distanță apreciabilă de toate celelalte țări. Unii politicieni par să fie bucuroși că, după alte calcule, Bulgaria ar putea sta mai prost.

Tabel 1.8 Venitul disponibil median (pe adult echivalent), la paritatea puterii de cumpărare, în țările membre UE în anul 2007

Luxemburg	29.292	Slovenia	13.298
Marea Britanie	18.943	Grecia	11.577
Cipru	18.230	Malta	12.572
Irlanda	17.843	Portugalia	8.933
Olanda	17.718	R. Cehă	8.913
Germania	17.338	Estonia	6.765
Danemarca	16.958	Slovacia	6.888
Belgia	16.726	Ungaria	6.631
Franța	15.604	Lituania	5.854
Suedia	15.968	Letonia	5.594
Finlanda	15.372	Polonia	5.704
Italia	14.580	Bulgaria	3.343
Spania	13.011	România	2.942

Sursa: Eurostat, 2010, apud. Stanciu, Mariana și Adina Mihăilescu. „Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context european”, București: ICCV, 2011.

Venitul disponibil pe persoană echivalentă în țările UE în 2007 oferă următoarea imagine: mediana pe UE poate fi considerată Spania, cu 13.011 euro. România, cu 2.942, se plasează cu mult sub 60% din mediană (nivel sub care UE consideră plasarea în sărăcie), mai precis la 23% din mediană. Performanța umană a tranziției românești apare și mai dezamăgitoare, dacă o raportăm la media celorlalte țări în tranziție: veniturile pe persoană în România reprezintă, în 2007, 39,4% din media veniturilor celorlalte 8 țări în tranziție, în care nu am inclus Bulgaria.

Aceste date ne pun pe gânduri: nu cumva tranziția din România a fost cea mai proastă în raport cu celelalte țări foste socialiste?

Întreaga tranziție a României a fost caracterizată printr-o politică *proprofit* (profitul a fost avantajat pe toate căile) și *antisalarială*. Politica salarială a fost centrată pe *politica salariului mic*, considerată un factor pozitiv pentru creșterea economică. Salariații au fost sacrificați pentru o creștere economică iluzorie. Politica tranziției a aruncat în sărăcie un segment substanțial de salariați.

Valoarea mediană a salariului minim din cele 27 de țări UE este cea a Portugaliei, de 565 euro. România se plasează cu mult sub mediană, la 28% din acesta. Dacă aplicăm același prag de sărăcie relativă, 60% din mediană (acesta este în 2013 de 339 euro), România se plasează, cu un salariu minim de 157 euro, la o distanță substanță: 46,3% din pragul de sărăcie relativă.

Tabel 1.9 Salariul minim în Uniunea Europeană, raportat la standardul puterii de cumpărare (SPC)

stat UE	salariul minim 2013 (SPC)	stat UE	salariul minim 2013 (SPC)
Luxemburg	1.874,19	Portugalia	565,83
Belgia	1.501,82	Polonia	392,73
Olanda	1.469,40	Croația	372,35
Irlanda	1.461,85	Slovacia	372,35
Franța	1.430,22	Ungaria	335,27
Marea Britanie	1.264,25	Estonia	320,00
Slovenia	783,66	Cehia	312,01
Spania	752,85	Lituania	289,62
Malta	697,42	Letonia	286,66
Grecia	683,76	Bulgaria	158,50
		România	157,50

Sursa: Eurostat (în euro); (SPC – Standardul Puterii de Cumpărare)

http://epp.Eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Wages_and_labour_costs/ro

În 2013, salariul minim în România reprezenta 36,4% din media salariilor minime din celelalte țări în tranziție, cu excepția Bulgariei. Opțiunea guvernării Ponta de creștere rapidă și progresivă a salariului minim, inclusiv a salariilor diferitelor categorii bugetare, este o componentă importantă a unei posibile noi strategii social-economice de relansare a României.

3. Cuprinderea în activitatea economică formală a populației active

Și într-o țară săracă gradul de ocupare este, de regulă, mare, dar o ocupare *precară*, care produce venituri modeste și fluctuante, la limita sărăciei. În România actuală, ocuparea e foarte diversificată calitativ. Indicatorul cel mai relevant pentru gradul de participare la o activitate economică capabilă să asigure un standard de viață decent este proporția de salariați din populația activă. Munca salarială acordă venituri mai ridicate decât economia nesalarială și mult mai sigure. Cu munca salarială sunt asociate cele mai importante forme de asigurare socială: securitatea locului de muncă, asigurări de sănătate, pensii, ajutor de șomaj. Gradul de salarizare este un indicator fundamental al *calității vieții de muncă*.

Unul dintre costurile sociale ale tranziției este reducerea locurilor de muncă salariale. Reducerile cele mai importante au avut loc mai ales în domeniile cu venituri mai ridicate, în industrie.

Tabel 1.10 Dinamica numărului de locuri de muncă salarială

		1990	2013
total economie	mii persoane	8.142	4.444
industrie	mii persoane	4.005	1.285

Sursa: Anuarul Statistic al României 2000-2014.

Șansa de a obține un loc de muncă a devenit o problemă critică: în 2010, 76% din români estimau că posibilitatea de a obține un loc de muncă e foarte proastă sau proastă.

Tabel 1.11 Cum estimează românii posibilitatea obținerii unui loc de muncă?

	1990	2010
proastă / foarte proastă	33%	76%
satisfăcătoare	30%	17%
bună / foarte bună	21%	6%

Sursa: Ioan Mărginean și Iuliana Precupețu (coord.). *Paradigma calității vieții*. (București: Editura Academiei Române, 2011), p. 246.

4. Inegalitate/egalitate, polarizare socială

Un alt cost social al tranziției este creșterea inegalității sociale.⁸

În perioada tranziției, în România, de la un nivel scăzut al indicelui Gini de 24 în 1989, s-a făcut un salt la 35 în 2009, față de 30, media UE. Nivelul inegalității din România este caracteristic țărilor subdezvoltate.

Și în ultimul deceniu inegalitatea socială a cunoscut o creștere care poate fi caracterizată a fi explozivă. Să luăm un alt indicator standard al inegalității: raportul dintre veniturile celor mai bogați 20% față de cei mai săraci 20%. Raportul era în 2000 de 4,5 și a crescut în 2008 la 7.

⁸ Datele din această secțiune sunt preluate din Cătălin Zamfir (coord.). *România: răspunsuri la criză* (București: ICCV, 2011), pp. 49-68.

Politica salarială a devenit și ea un mecanism al polarizării sociale. Dacă în România salariul mediu cunoaște o creștere modestă în 2013 față de 1989 (120%), salariul minim se depărtează de salariul mediu, deprecindu-se față de 1989: 82% din nivelul inițial. La toți indicatorii de inegalitate socială, România se plasează pe primul sau al doilea loc din Europa, după Lituania.

Politic, România se depărtează de Europa: un obiectiv important al construirii Uniunii Europene este limitarea progresivă a inegalității sociale. În România, mulți lideri politici consideră inegalitatea ridicată ca un cost inevitabil, chiar ca un indicator al succesului tranziției, de sănătate motivatorie. Politica fiscală din ultimii 10 ani este generatoare de creștere a inegalității: o fiscalitate regresivă.

5. Importanța statului

În perioada tranziției, inevitabil că statul și-a schimbat substanțial funcțiile. Amploarea intervenției sale într-o perioadă de schimbare socială profundă nu poate să se reducă, ci chiar să crească: în restructurarea întregii societăți, dar și în echilibrarea bunăstării.

În întreaga perioadă a tranziției, politica în România a fost cea a *statului mic*.

Tabel 1.12 Cheltuielile publice ale României ca pondere în PIB (2013)

România, cel mai scăzut nivel din UE	35,1
cel mai ridicat nivel în UE	59,7

Sursa: Eurostat

Paradoxul României: deși statul este cel mai „mic” din Europa, politica românească, până de curând, a fost orientată spre reducerea și mai mult a lui.

6. Gradul de implicare publică în echilibrarea bunăstării

Obiectivul principal al politicilor sociale este să reprezinte ele însele un producător de bunăstare colectivă (în principal educație și sănătate; să promoveze ocuparea), dar și să echilibreze distribuția bunăstării colective și să reducă sărăcia.

Discursul public avansează aproape constant estimarea că statul social consumă în România excesiv de mult din buget. În consecință, el trebuie drastic redus. În realitate, cheltuielile sociale reprezintă partea cea mai mică din buget, față de celelalte țări europene. Politica actuală mărește astfel decalajul față de celelalte țări europene.

Tabel 1.13 Cheltuielile publice sociale ca pondere în PIB (2011)

România	19,5
media UE 27	34,3
Ungaria	26,8
Slovacia	22,4
Cehia	24,9
Polonia	24,0
Bulgaria	21,5
Danemarca (nivelul cel mai ridicat)	43,1

Sursa: Eurostat

Subfinanțarea relativă apare în toate domeniile sociale. Deși, de exemplu, liderii politici se tot plâng constant că pensiile presupun cheltuieli prea mari, în fapt datele arată că ele sunt mult mai mici decât în celelalte țări în tranziție.

Țările vest-europene au inventat, în condițiile dificile lăsate de cel de al Doilea Război Mondial, conceptul de *stat social* și și-au menținut această orientare. UE a conferit statului social o nouă dimensiune, introducând un concept-obiectiv politic prioritar: reducerea excluziunii sociale și promovarea incluziunii sociale.

În contrast cu politica UE, unele guvernări în România au avut ca obiectiv prioritar reducerea la minimum a funcțiilor sociale ale statului. În mod special, asistența socială este ținta reducerii drastice, pe motivul că este prea mare și viciată de abuzuri, de ea beneficiind mulți care de fapt nu merită, fără a se furniza însă date statistice, cu excepția unor exemple. Tema combaterii excluziunii sociale / promovării incluziunii sociale nu mai este prezentă decât accidental în discursul politic.

În ultima perioadă politica românească a fost constant orientată spre reducerea suportului social, sub standardul unei mai bune focalizări: *reducerea prin focalizare*.

Serviciile sociale fundamentale – învățământ, sănătate, poliție – au fost supuse constant mesajului politic de decredibilizare și unor măsuri continue de reorganizare prin reducere, cu efecte distructive.

7. Ponderea săracilor în populație

Tranziția s-a caracterizat printr-o explozie a amplitudinii și gravității sărăciei în România. Ca efect al căderii economiei, dublată de accentuarea polarizării economice și de deficitul de protecție socială, sărăcia s-a extins. Sunt, în special, șocante apariția și creșterea comunităților confruntate cu o sărăcie extremă, de tipul celor dezvoltate în jurul gropilor de gunoi.

Indicatorul sărăciei relative, utilizat de Uniunea Europeană, este mai puțin relevant pentru țările cu un grad ridicat de sărăcie, el indicând mai mult inegalitatea decât sărăcia propriu-zisă. Când analizăm datele oferite de UE trebuie să ținem seama că ele oferă o imagine mai roz a situației țării noastre: în România, sărăcia absolută tinde să fie mai ridicată decât sărăcia relativă.⁹

Tabel 1.14 Sărăcia relativă (sub 60% din venitul median, 2013)

România	22,4%
media UE	16,6%
Cehia, cel mai scăzut	8,6%

Sursa: Eurostat

Ceea ce diferențiază dramatic România de toate celelalte țări este riscul de sărăcie a persoanelor care muncesc, drept rezultat al politicii salariale. Ca efect cumulat al tuturor

⁹ De văzut și în Mariana Stanciu și Adina Mihăilescu, *Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context european*, București, ICCV, 2011.

politicilor social-economice, munca nu garantează un standard decent de viață, extinzându-se riscul sărăcirii și în zona segmentului activ al populației.

Tabel 1.15 Sărăcia persoanelor care muncesc, pondere din persoanele angajate (2007)

România	18
media UE 27	8
Bulgaria	8
Cehia	3

Sursa: Eurostat, apud. Cătălin Zamfir (coord.). *România: răspunsuri la criză* (București: ICCV, 2011), p. 56.

UE își propunea o reducere până în 2020 a săracilor cu 20 de milioane. La rândul său, România a formulat un obiectiv similar. Nu e clar cum ar putea să-l atingă. De atunci, preocuparea politică de a reduce sărăcia și excluziunea socială a trecut pe un plan secund, până la a dispărea complet în anii 2008-2011. În repetate rânduri, discursul politic al guvernării din acei ani lansa ca explicare a sărăciei „lenea” populației și ca singură soluție la nemulțumirile în creștere – migrația.

În condiții de criză economică severă, asistența socială, instrumentul public de limitare a efectelor de sărăcire severă, este supusă unei politici de decredibilizare și compresie. Bugetul pentru 2012 prevedea o reducere și mai importantă a finanțării asistenței sociale de la 2,8% din PIB la 2%. În fapt, asistența socială propriu-zisă este de sub 1%, restul fiind dedicat alocației de stat pentru copii.

8. Grad de democrație/autoritarism

Și în evaluarea sistemului politic ne confruntăm cu o discrepanță șocantă. Pe de o parte, constatăm că avem structuri instituționale standard pentru orice democrație occidentală: pluripartidism, parlament, alegeri. Specialiștii tranziției consideră că avem democrație, deși, din motive greu de explicat, nu funcționează bine.

Populația are însă, după cum am văzut, o opinie mai dură: 91% consideră că nu au nicio influență asupra modului în care este condusă țara.

Cum explicăm această discrepanță? Cred că pentru asta trebuie să adoptăm teoria lui Marx. El argumenta că procesul politic este mai puțin explicabil prin formele legale, cât mai mult prin structura reală de putere a societății civile: grupurile sociale interne și externe și relațiile dintre ele sunt aflate într-un joc complex și rezultatul acestuia dă profilul procesului politic.

Dincolo de opiniile populației, câteva fapte relevante pentru succesul/insuccesul democrației românești. 2012 a fost anul în care populația a decis că doar votul din 4 în 4 ani nu este suficient. A ieșit în stradă și protestul ei a forțat schimbarea guvernării. Majoritatea reală (7,4 milioane, față de un segment nesemnificativ care a avut o altă părere) a votat pentru demiterea președintelui, considerat a fi frâna principală în calea ieșirii din situația dezastruoasă a României. Voința populației, exprimată democratic prin vot, a fost însă desconsiderată. Occidentul avea o altă părere și a impus-o României. Președintele însuși a încălcat principiul fundamental al funcției sale constituționale: să asigure respectarea cu

strictețe a voinței poporului. El a chemat, nu la vot, ci să stea acasă, să nu-și exprime opțiunile. A fost un act politic, cred, unic într-o democrație modernă. Mai mult, a ignorat voința zdrobitoare a majorității reale, refuzând să-și dea demisia de onoare constituțională. Clasa politică a dovedit și ea lașitate anticonstituțională, acceptând cu resemnare, printr-o sofisticare juridică, anularea voinței populației.

Votul din 2014, dincolo de controversale referitoare la semnificația sa, a fost clar că a exprimat o nemulțumire față de (ne)realizarea mandatului de schimbare acordat în 2012, estimată ca insuficientă. A fost mai degrabă un vot negativ și o speranță pentru altceva. Și iarăși Eva a crezut că a fost aleasă pentru că e frumoasă și că i s-a acordat un mandat ferm de a găti tot ce-i trece prin minte. Istoria neînțeleasă se repetă.

Iulian Stănescu limpezește răspunsul la întrebarea cine ia deciziile fundamentale în democrația românească, cine beneficiază și cine va suporta costurile.¹⁰ Citez pe larg, pentru că formulările sunt extrem de clare.

„Programul ieșirii din criză în 2010 este centrat pe un împrumut masiv de 20 miliarde euro și de condiționalități complementare. (...) Inițiativa constituirii unei platforme colective de acțiune nu a aparținut statelor, ci (...) organizațiilor financiare internaționale, BERD și FMI, precum și Comisiei Europene. (...) Statele occidentale au avut un rol semnificativ în stabilirea cadrului de acțiune și de coordonare politică a procesului. (...) Principalul partener al instituțiilor financiare internaționale și CE a fost capitalul financiar vest-european. (...) Reprezentații statului român nu au avut o poziție proactivă, ci una pasivă față de deciziile luate”.¹¹

Cum s-au distribuit beneficiile împrumutului?

„Pentru capitalul străin, filialele bancare din România au fost puse la adăpost. (...) O parte importantă a celor 20 miliarde necesare susținerii balanței de plăți externe se întorcea către băncile occidentale. (...) O altă parte revenea producătorilor industriali vest-europeni, prin vânzările de bunuri de consum. (...) În fine, profiturile companiilor străine (...) puteau fi repatriate.

Pentru capitaliștii autohtoni a fost înlăturat unul dintre cele două mai mari pericole: inflația, respectiv creșterea impozitelor directe”.

„Pentru populație, acordurile înseamnă o notă de plată în plan social prin scăderea veniturilor reale, șomaj, sărăcie, provocate de ajustările structurale și austeritatea bugetară”.¹² Evident, tot în sarcina populației revine rambursarea împrumuturilor contractate în 2009-2010.

Integrarea europeană, pe lângă beneficiile scontate, a avut și efecte care nu pot fi ignorate: „A însemnat și prezența dominantă a capitalului străin la nivelul înălțimilor de comandă ale economiei. În această situație, interesele acestuia nu aveau cum să nu fie acomodate, fiind un element definitoriu al structurii și funcționării puterii în România”.¹³

¹⁰ Iulian Stănescu, *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism (1989-2014)* (București: Pro Universitaria, 2014).

¹¹ Ibid., p. 313.

¹² Ibid., p. 314.

¹³ Ibid., p. 314.

Democrația românească există la nivel instituțional, dar conținutul său real este cu totul altul decât în Occident. Ce șanse are, în aceste condiții, democrația românească să funcționeze ca în țările occidentale puternice?

Rolul științei în ghidarea tranziției

Chiar imediat după Revoluție, în mediul intelectual s-a pus cu acuitate întrebarea: *în ce direcție va trebui România să meargă?* Noul climat politic a fost dominat de două orientări care au generat încă din ianuarie 1990 un conflict politic.

În primul rând, segmentul puternic al tehnocraților, care ocupa sistemul administrației publice și sistemul economic, a lansat o viziune fundată pe două principii: *consensul* (se pornea de la o stare de fapt, populația era în cvasitotalitatea ei anticeaușistă și necomunistă) și *deschiderea* la cristalizarea împreună, în timp, a unui program de schimbare socială. Modelul societăților occidentale era dintotdeauna pentru România o alternativă dezirabilă la comunismul impus de sovietici. Pentru cvasitotalitatea populației, comunismul era de domeniul trecutului.

Cea de a doua orientare a fost promovată de grupuri politice radicale rămase din partidele politice istorice, desființate de comunism. Multe dintre ele considerau că au un drept istoric de a prelua conducerea, că aveau competența necesară pentru o reconstrucție socială; comunismul era considerat ca o realitate politică prezentă care trebuia combătută activ. Ele s-au văzut copleșite de masa de tehnocrați care au preluat puterea. Politic, partidele istorice au promovat o suspiciune că tehnocrația este dominată de o mentalitate comunistă.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul de reconstrucție instituțională necesară, dominat de „tehnocrați” care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile politice provenite din fostele partide istorice, care, în stradă, promovau în lupta pentru putere un program radical anticomunist.

Strategia Postolache. În acest climat tensionat, profesorul Tudorel Postolache a avut o inițiativă care a oferit o clarificare a perspectivei României, totodată, detensionând substanțial climatul politic. Pe 27 februarie 1990 s-a înființat *Comisia guvernamentală* cu misiunea de a elabora *Programul economic al Guvernului de tranziție către o economie de piață*. Comisia a soluționat și tensiunea politică dintre tehnocrația intrată în politică și grupurile din partidele istorice. Programul urma să fie realizat de specialiști din unitățile economice, institute de cercetare și proiectare, din învățământul superior, precum și de la ministere și celelalte organe centrale, însumând peste 1.200 de specialiști. Profesorul Tudorel Postolache a obținut, totodată, lucru foarte important politic, și acceptul de principiu al liderilor din partidele istorice. *Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România* a fost lansată în luna mai 1990. Documentul conținea principalele opțiuni politice și un plan de implementare a *Strategiei*: eșalonarea principalelor măsuri care urma să fie adoptate în 1990-1992 și un set de 41 de legi, esențiale pentru implementarea noului program: 1990-1991.

Strategia Postolache a lansat o nouă coaliție națională între tehnocrați și oameni de știință. Au fost antrenați în elaborarea acestei Strategii și sociologii. O parte substanțială a acesteia a fost acordată *Cadrului general al politicii sociale*, care conținea principii, direcții și obiective de realizat în orizonturi de timp precizate.

Pentru prima dată, *Strategia* concludă discuții asupra *opțiunilor strategice alternative* ale programului de schimbare a României, propunând o direcție. În dezbateră „terapia de șoc” versus „tranziția graduală, de durată”, s-a propus: „Strategia pentru care optăm ar putea fi definită ca o tranziție graduală *efectuată în ritm rapid* și în cadrul căreia implementarea mecanismelor juridice și economice strict necesare funcționării economiei de piață să se facă *în mod accelerat* (în cel mult 2-3 ani – cu asigurarea unei protecții sociale corespunzătoare a întregii colectivități”.¹⁴

Sociologia primea, în viziunea *Strategiei*, un rol important în lansarea noii concepții a tranziției: politica socială „nu trebuie să fie strict reactivă, defensivă... ci și **constructivă**, orientată spre crearea condițiilor pozitive ale creșterii calității vieții”.¹⁵

După cum se poate vedea, *Strategia Postolache* corespundea parțial strategiei tranziției promovate ulterior, dar se diferenția substanțial în puncte importante. Pe fondul comun – crearea unei economii de piață –, opțiunea *Strategiei Postolache* conținea trei puncte clare: nu terapia de șoc, ci o tranziție graduală, dar fundată pe crearea rapidă a cadrului legal-instituțional al noului sistem (2-3 ani); și o tranziție socială protejată. Strategia promova o nouă coaliție dintre specialiștii din sistemul politic administrativ și cercetarea științifică națională din instituțiile de cercetare și din sistemul universitar.

Era, totodată, și o nouă viziune asupra practicii politice: se promova o strategie *deschisă spre viitor*, produsă printr-un proces democratic de participare a tuturor specialiștilor din România. Construirea unei „economii naționale” va trebui să ia în considerare mulțimea factorilor concreți, sociali, culturali, istorici, psihologici. „Încercarea de a elabora imaginea *în detaliu* a economiei de piață românești sau de a importa *in toto* un «model» anume, din alte spații naționale, nu se justifică”.¹⁶ Am citat masiv din *Strategie*, pentru că putem înțelege mai bine climatul intelectual-politic al primelor luni de după Revoluție, cu efecte determinante asupra întregului proces al tranziției.

Spre sfârșitul anilor '90 și mai ales începutul anului '91 au început să se manifeste reacții negative față de *Strategie*, care au avut ca rezultat împingerea *Programului Postolache* în uitare. Reacția negativă față de *Strategie* este ciudată, pentru că, pe fond, ea nu era diferită de programul ulterior al tranziției. Explicația constă în trei diferențe care s-au dovedit foarte importante. În primul rând, lansarea discuției asupra *alternativelor* de dezvoltare socială inițiate de *Strategie* a fost înlocuită de un program unic al tranziției, considerat ca singura posibilitate „normală” de dezvoltare. În al doilea rând, înlocuirea *coaliției naționale politică-știință* cu o *coaliție politică-instituțiile mondiale*. În al treilea rând, înlocuirea căutării unei căi adaptate condițiilor concrete, cu preluarea *in toto* a modelului promovat de instituțiile internaționale.

Procesul de rupere a colaborării științei cu politicul este foarte clar în cazul sociologiei. Prin vocația sa, sociologia a intenționat să se angajeze în conceperea unui nou tip de societate. Dar realitatea politică i-a luat-o înainte. Politic, prioritare au fost preluarea

¹⁴ Tudorel Postolache (coord.). *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România* (București: 1990), pp.11-12.

¹⁵ Ibid., p. 22.

¹⁶ Ibid., p. 11.

modelelor instituțiilor politice occidentale și liberalizarea economiei, complementar cu privatizarea ei, prin preluarea modelelor elaborate mondial.

În primii ani ai tranziției, sociologii au fost angajați în două domenii: politicile sociale și reforma sistemului de educație și cercetare.

În principal, sociologia românească a optat să fie o *știință instrumentală* a construirii noii societăți.

Cu puține excepții, tematica macrosocială a sociologiei nu a asimilat modelul ideologic al tranziției. Sociologia a optat, în puținele lucrări dedicate procesului global de schimbare a României, mai degrabă pentru o perspectivă critică și, ulterior, pentru încercări de descifrare a căilor de ieșire din criza cronică a României.

O concluzie. Putem caracteriza societatea românească drept rezultat al celor 25 ani de tranziție astfel: *o societate sărăcită, dominată de grave inegalități, bazată pe o economie dezorganizată, pe tendințe de manifestări autoritariste sub forma unei democrații inoperante, pe intervenții politice de tip vasał ale unor forțe externe.*

Populația a suferit costul tranziției, dar nu a fost un cost inevitabil pentru o tranziție de succes, ci un cost cauzat de o proastă strategie.

O nouă teorie a tranziției românești: Profilul statului în procesul tranziției românești

Nucleul structural explicativ al societății românești în tranziție

De unde trebuie să pornești pentru a crea o teorie explicativă a unei societăți în tranziție? Pentru a construi o teorie a unei realități sociale deja existente, rezultatul unui proces „natural” de formare, trebuie să identifice logica sistemului existent, independent de programele/intențiile actorilor din sistem.

Tranziția însă este o realitate rezultată din implementarea unui *program de schimbare*. Nu poți să construiești o teorie explicativă a tranziției, dacă nu pornești de la identificarea acestui program de schimbare.

Teoria actuală a tranziției se fundează pe un *nucleu structural explicativ*, centrat pe *obiectivele tranziției (teorie-obiectiv)*. Programul de tranziție are trei obiective:

- *Sistem politic pluripartidist-parlamentar.*
- *Privatizarea proprietății publice.*
- *Economia liberă de piață.*

Acest nucleu structural explică profilul societății produse în procesul tranziției: ea este un sistem social într-un grad avansat de realizare a acestor obiective. Problema *teoriei-obiectiv* este că oferă o imagine simplificată a realității sociale, multe fenomene care compun tranziția rămân complet neexplicate (*reziduuri neexplicate*): căderea economiei, un stat cronic subfinanțat și, în prezent, suntem șocați de amploarea corupției. Tentația *teoriei-obiectiv* este de a considera aceste fenomene ca fiind *externe* logicii tranziției, cauzate de unii factori, mai ales

de „români” (*atribuire morală*): oamenii sunt leneși și indolenți, hoți, incapabili; *așa suntem noi, românii*; reminiscențele mentalității comuniste.

Propun aici dezvoltarea teoriei tranziției incluzând un nivel mai specific decât cel bazat doar pe obiective generale, având în centrul ei, ca *nucleu structural-explicativ, strategia. O teorie-strategie.*

Nucleul explicativ-strategie cuprinde un complex teoretic din două componente strategice, care poate explica structural o gamă largă de caracteristici ale tranziției.

1. *Privatizarea rapidă, „cu orie preț”: privatizarea rapidă, având, totodată, ca o condiție, asigurarea eficienței economice și respectarea procedurilor legale de privatizare.*
2. *Politica statului mic.*

Privatizarea rapidă și statul mic sunt *fapte*: ambele au fost opțiuni politice explicite încă de la începutul tranziției.

Aceste două opțiuni strategice explică profilul statului în procesul tranziției.

Profilul statului în procesul tranziției: *ipoteza statului neofeudal*

Profilul statului este determinat de rolul său în colectarea resurselor financiare și în redistribuirea acestora, în administrarea bogăției publice.

În mod curent se consideră că statul românesc actual este de *tipul statului capitalist occidental*, dar imperfect, aflat într-un proces normal de implementare a lui, cu distorsiuni provenite din calitatea individuală a actorilor politici. În mare măsură, structurile instituționale ale statului reprezintă preluarea *pattern*-ului statului occidental. Această „teorie a statului capitalist occidental” s-a dovedit însă a avea o capacitate limitată de a explica realitatea complexă a sistemului politic românesc.

Ipoteza mea este că statul român actual are un profil distinct determinat de modelul occidental de stat, la care se adaugă *funcțiile* specifice ale statului în procesul tranziției și efectele sociale ale exercitării acestor funcții.

Statul capitalist occidental (european) este fundat pe un sistem politic pluripartidist, parlamentar și vot universal. Substanța sa este de a exprima *structura social-economică a unui societăți capitaliste*, produsă nu prin implementarea unui proiect global, ci construită, din aproape în aproape, timp de câteva secole.

În centrul său stă mecanismul de colectare și redistribuire a resurselor produse *actual* de economie. Economia privată produce veniturile, care sunt *distribuite primar* sub forma profiturilor și salariilor. Economia este producătorul *bogăției*. Statul preia o parte din veniturile produse de economie (impozite și contribuții) și le *redistribue* în interesul întregii colectivități. În primul rând, prin programele de interes colectiv (construcții de interes public, educație, sănătate, asistență socială, activități culturale, cercetare științifică, securitate colectivă și individuală). O altă parte din aceste venituri sunt utilizate pentru o reechilibrare a bunăstării, în primul rând, pentru susținerea suplimentară a familiilor cu copii, a persoanelor cu dizabilități, dar și pentru a aduce grupurile sociale aflate în deficit de venituri la un nivel minim considerat ca acceptabil. Statul conține, totodată, un sistem de *asigurare colectivă în fața*

riscurilor sociale: boală, dizabilitate, bătrânețe, pierderea locului de muncă, catastrofe naturale. Funcțiile sociale ale statului reprezintă substanța a ceea ce se numește în mod curent *stat social*. Statul capitalist occidental nu produce el însuși bogăție, ci redistribuie bogăția/veniturile produse *actual* de economie. Statul capitalist nu îmbogățește un grup sau altul, ci echilibrează bunăstarea.

Și în preluarea resurselor din economie, statul are un rol de *echilibrare socială*: preia mai mult de la segmentele mai prospere (impozitul progresiv), de la cei activ economic, de la cei care au deja educație, de la cei sănătoși, de la familiile care nu au copii, pentru a compensa deficitele celor care, nu din vina lor, nu au un loc de muncă, tinerilor la începutul vieții lor, celor înaintați în vârstă, celor care se confruntă cu probleme de sănătate, cu probleme de dizabilități, familiilor cu mulți copii.

În economie, statul are un rol de reglementare și de suport. El se angajează în asigurarea condițiilor creșterii economice, inclusiv în relațiile externe, de susținere a companiilor private naționale.

Importanța rolului statului modern poate fi estimată dacă luăm în considerare faptul că el utilizează aproape o jumătate din PIB, în unele țări chiar mai mult.

La marginea sistemului capitalist, trebuie notat și un alt tip distinct de stat: *statul capitalist vasal*. În discursul occidental dominant se sugerează insistent că în țările „în curs de dezvoltare” statul este unul de tip capitalist occidental, dar și el în curs de dezvoltare. Mulți specialiști consideră că, de fapt, în țările subdezvoltate, statul are un profil distinct: un stat capitalist slab, la marginea sistemului capitalist, supus puterii marelui capital din țările dezvoltate – un stat vasal.

Statul în perioada tranziției

Profilul statului în tranziție este rezultatul confruntării și al oscilației între trei tendințe structurale. Prima, formulată explicit în programele care guvernează tranziția: implementarea modelului statului capitalist occidental. A doua: reforma întregii societăți, o funcție cu totul nouă, statul ca instrument al schimbării societății comuniste, în primul rând, transformarea sistemului economiei socialiste, dar și a celorlalte sfere ale societății. În fine, statul este supus presiunilor noilor grupuri de putere care vor să-l utilizeze în propriile interese. Presiunea grupurilor de interese se desfășoară în toate societățile dezvoltate, dar un stat puternic poate limita substanțial exercitarea acestora. Un *stat mic* și *slab* este ușor victima grupurilor de putere.

Statul tranziției, pe lângă funcțiile standard ale oricărui stat modern capitalist (redistribue în interes colectiv veniturile preluate din economia actuală), îndeplinește deci *patru funcții distincte*:

- *Privatizarea economiei* este funcția centrală a statului în perioada tranziției: transferul proprietății economice din proprietatea publică în proprietate privată;
- *Retrocedarea proprietăților naționalizate în perioada comunistă sau chiar anterioară*;
- *Reforma legislației și a sistemului juridic*;
- *Reforma instituțională*. Principalele sectoare publice au fost supuse unor programe de reformă: educație, sănătate, securitate, administrație etc.

Realizarea acestor funcții, mai ales a mecanismelor privatizării, a generat o cu totul altă configurație social-economică decât cea așteptată.

Statul tranziției se deosebește structural de statul capitalist standard, în special prin *rolul său în distribuirea/redistribuirea resurselor economice și a bogăției acumulate*.

Statul capitalist clasic redistribuie resursele „de sus în jos”: preia resursele, mai accentuat de la cei mai prosperi, și le redistribuie în interesul masei comunității, inclusiv în sprijinul celor în dificultate.

Statul feudal redistribuie resursele „de jos în sus”: preia de la masa comunității (mai ales de la țărani și de la comunitățile vasale) și redistribuie spre vârful societății (clasa feudală). Statul feudal nu echilibrează, ci creează bogăția la vârf.

Statul tranziției, spre deosebire de statul capitalist clasic (care deține puțină bogăție acumulată), este un stat bogat, deținător al unei mari proprietăți acumulate în perioada comunistă. Misiunea sa este de a distribui proprietatea publică acumulată prin *privatizare* și *retrocedare*. Ca și statul feudal clasic, prin procesul de redistribuire a proprietății publice, el este *creator al clasei bogate*. Spre deosebire de statul feudal, el nu preia bogăția, ci o deține. În acest context, am formulat *teoria statului tranziției ca stat neofeudal*.

Privatizarea

Privatizarea urma să fie realizată cu respectarea strictă a două condiții:

1. Obiectivul trebuia să fie o *privatizare pentru dezvoltare/creștere economică*. Se presupunea că o întreprindere privatizată va fi organizată și condusă mult mai eficient. Ea va atrage, totodată, investiții private. Pe ansamblu, economia privată va fi imediat mai prosperă. În contractele de privatizare se prevedea ca o condiție esențială dezvoltarea întreprinderii. În *Strategia* adoptată în 1990 se prevedea o creștere anuală a PIB în ritm mediu anual de cel puțin de 3,7-3,8%, „concomitent cu mari mutații în structura pe ramuri și creșterea eficienței întregii economii naționale”.¹⁷

2. *Legalitatea procedurală*: privatizarea va fi selectată prin competiție transparentă, în funcție de capacitatea solicitantului și a programului postprivatizare oferit; contractele de privatizare sunt foarte elaborate, prevăzând etape și controale ale asigurării creșterii economice ulterioare privatizării.

Strategiile de privatizare au creat marea diferență. Legalitatea procesului urma să fie asigurată de un control legal, procedural accentuat. Se aștepta că vor fi acte ilegale (corupție), dar amploarea lor urma să fie strict limitată de un control prioritar. Se presupunea, totodată, că privatizarea va efectua și o curățare a economiei, dar se aștepta că privatizarea de succes, prin creștere economică, va fi dominantă.

La aceste condiții procedurale, procesul de privatizare a fost dominat de o opțiune politică strategică: *privatizarea rapidă*. Pentru a asigura susținerea procesului de privatizare se utiliza metoda planurilor decise politic în acord cu Banca Mondială; performanța politică a tranziției, de regulă, este evaluată prin rapiditatea privatizării.

Statul s-a aflat însă de la început în fața unei dileme: pe de o parte, obiectivul privatizării rapide, pe de altă parte, dificultățile de a găsi oferte de privatizare care să asigure

¹⁷ Ibid., p. 13.

privatizări de succes, la care se adăugau complexitatea procedurală și presiunea grupurilor de interese, cu riscul de a întârzia/bloca privatizările.

Politic, *privatizarea rapidă a primit o prioritate absolută*, forțând inevitabil atât legalitatea procesului, trecut pe plan secund, cât și obiectivul dezvoltării economice prin privatizare. Rapiditatea privatizării a fost pe departe prioritară în raport cu privatizarea controlată și, mai ales, față de privatizarea care să asigure creșterea economică. Privatizarea rapidă s-a dovedit a fi caracterizată a se realiza *prin distrugere, nu prin creștere*.

Ideologia privatizării rapide a fost susținută de ideologia *terapii de șoc*, ca singura soluție a unei tranziții de succes, opusă unei privatizări etapizate: celebra metaforă a pisicii: mai bine o tai dintr-odată, decât pe bucăți. Ideologia privatizării rapide s-a exprimat în formulări des utilizate: „*privatizarea și pe un leu*”, „*privatizarea oricum*”.

Prioritatea absolută acordată privatizării *oricum* a fost justificată printr-o atitudine global negativă față de structurile economice moștenite, exprimată prin celebra formulare a prim-ministrului din primii ani ai tranziției: „*Industria românească este un maldăr de fier vechi*”.

Privatizarea rapidă se funda pe presupuziția că noul proprietar își va putea spori profitul doar prin dezvoltarea întreprinderii, prin noi investiții. În fapt, noua proprietate privată a oferit o nouă resursă mult mai simplă și eficientă de profit: distrugerea, nu dezvoltarea întreprinderii, vânzarea „la fier vechi” a echipamentelor și a terenurilor. Privatizarea a creat un sistem economic privat ușor profitabil, fără investiții, fără dificultatea organizării întreprinderii, fără riscul economiei reale. *Privatizarea cu distrugere* nu este imorală, ci este parte a filozofiei sistemului privat: maximizarea profitului și minimizarea riscurilor. Obiectivul capitalistului nu este să organizeze mai bine întreprinderea și să angajeze salariații, ci să câștige. E drept, privatizarea prin distrugere a fost mereu la limita legalității, dacă nu chiar prin încălcarea acesteia și prin nerespectarea prevederilor contractuale, confuze și ușor contestabile.

Imaginea coagulată acum, spre sfârșitul procesului de privatizare, este: cu puține excepții, privatizarea rapidă a dus la dezmembrarea noilor întreprinderi, o formă de *exploatare distructivă* a bogăției publice. Reglementarea procedurală amplă a procesului de privatizare în interesul comunității s-a dovedit și ea o formă fără fond.

Politica privatizării rapide, *oricum*, a avut un efect structural asupra statului: relaxarea controlului juridic asupra procesului de privatizare. Importanța acordată condițiilor privatizării pentru dezvoltare s-a diminuat până la dispariție, procedurile de privatizare au devenit tot mai relaxate și vulnerabile la intervenția intereselor. Corupția este complementul privatizării *oricum*.

Formulez o ipoteză care merită să fie supusă analizei: *politica privatizării rapide a generat inevitabil o presiune spre politica statului mic*.

Competiția pentru câștigarea privatizării a fost făcută prin forme aparent legale, ca, de exemplu, licitația. În fapt, obținerea privatizărilor, din cauza confuziei birocratice și a controlului slab, a fost făcută prin corupție. Privatizările frauduloase au fost mereu prezente în opinia publică, justiția a fost sesizată sau s-a autosesizat, dar finalizarea proceselor juridice a fost o excepție. Până de curând, întreaga tranziție a fost caracterizată printr-o *toleranță* uimitoare la actele de corupție. În procesul privatizării, realizată oricum, privatizarea și pe un leu a devenit un teren propice al consolidării unor mecanisme de transfer corupt al

proprietății. *Toleranța* este o formă structurală de manifestare a satului mic, o modalitate de retragere din controlul privatizării și al retrocedării.

Pe fondul toleranței la ilegalități, s-a dezvoltat creșterea inversă a controlului grupurilor de interes, naționale și internaționale, asupra unui stat slab și vulnerabil.

Epuizarea obiectului privatizării întreprinderilor de stat existente a deplasat interesul spre identificarea de noi oportunități de privatizare: *privatizarea exploatarei resurselor naturale*. Tentativele de privatizare a resurselor naturale a tins să se facă în aceeași formă slab controlată de către stat în interesul colectivității. Deja au apărut adevărate scandaluri prin posibilele efecte distructive masive și pe termen lung ale exploatarei private necontrolate, în interes colectiv, a resurselor naturale.

Retrocedarea proprietăților naționalizate: strategia retrocedării „in integrum”

Statul dispune în proprietatea sa de o masă de bogăție acumulată prin naționalizări realizate în istorie. Procesul s-a dovedit nu așa de simplu cum se credea la început. El conținea multe incertitudini în legătură cu drepturile de proprietate, cu modul în care s-a făcut naționalizarea, cu efectele economice și sociale actuale ale retrocedării și, mai ales, cu complexitatea birocratică și juridică implicată de acordarea de compensări. Toate țările europene foste socialiste au retrocedat proprietățile, dar ele au căutat să controleze mai strict procesul și să limiteze efectele actuale. Procesul în România a fost dominat de politica retrocedării fără limite. În fața dificultăților legale ale retrocedărilor, România a adoptat o soluție care s-a dovedit a fi ea însăși generatoare explozivă de corupție: soluționarea cererilor de retrocedare ca un act privat decis de către tribunale. Delegarea retrocedării tribunalelor a generat o largă varietate de soluții și a generat mecanisme patologice de corupție. Și, ceea ce este și mai grav, ele au devenit o sursă importantă de corupere a sistemului juridic.

Retrocedarea avea să reprezinte o importantă sursă de îmbogățire. Noii bogați ai retrocedării au fost mai puțin foștii proprietari, ci mai degrabă o nouă clasă de intermediari care preluau drepturile de revendicare la prețuri mici de la presupușii foști proprietari și le-au transformat în bogății cu imensă valoare, dezvoltând un nou sistem de corupție, mai ales a sistemului juridic și a sistemului de compensare a proprietăților care nu mai puteau fi retrocedate în formă naturală.

Privatizarea și retrocedarea proprietății au reprezentat sursa principală a generării unui complex sistem de corupție care a cuprins întregul stat.

Sunt și alte mecanisme de exploatare în interes privat a resurselor statului în procesul unei tranziții rapide și slab controlate de către stat.

Managementul în interes privat al întreprinderilor de stat

Inevitabil, până la privatizarea totală, au funcționat multe întreprinderi proprietate de stat. S-a presupus că aceste întreprinderi de stat, cu o eficiență economică scăzută în sistemul comunist, devenite actori liberi în economia de piață (legea din 1991), vor deveni semnificativ mai eficiente. În fapt, liberalizarea administrării întreprinderilor de stat nu a dus la creșterea spectaculoasă a eficienței lor, ci, dimpotrivă, la scăderea performanței lor economice. Eliminarea mecanismelor de control a managementului întreprinderilor a deschis câmpul larg al *administrării proprietății de stat în interes privat* și a dus la o explozie a corupției. Falimentul

multor întreprinderi de stat nu este cauzat, așa cum se pretinde adesea, de curățarea economiei de cele structural ineficiente, ci de exploatarea distructivă a lor în interes privat. O parte importantă a noii clase a capitaliștilor s-a recrutat din rândul directorilor întreprinderilor de stat.

Managementul în interes personal a devenit o practică curentă de îmbogățire. S-a creat aici *pattern*-ul viitoarei explozii a corupției și a *coalitiei* manageri publici/noua clasă de capitaliști/funcționari publici superiori și politicieni. S-a constituit astfel o nouă clasă bogată.

Este de notat că, în sistemul comunist, sociologii au încercat să dezvolte tehnici de organizare socială mai eficientă a întreprinderilor de stat. După Revoluție, perfecționarea conducerii întreprinderilor *încă de stat* nu a primit nicio atenție din partea statului. Controlul legalității și al performanței managementului întreprinderilor de stat a fost relaxat la minimum.

Managementul privat al întreprinderilor de stat, lansat recent ca un panaceu al eliminării ineficienței și corupției din aceste întreprinderi, s-a dovedit rapid și el o pură iluzie, o ideologie justificativă a neputinței de a reforma un sistem structural corupt.

Exploatarea resurselor financiare *actuale* ale statului

Exploatarea bogăției acumulate istoric i se adaugă exploatarea resurselor financiare *actuale* ale statului. Derularea privată a programelor finanțate public a devenit o sursă importantă de îmbogățire privată, caracterizată, pe lângă slaba eficiență, de numeroase ilegalități tolerate de mecanismele publice de control.

Mass-media sunt, în ultimul timp, pline de cazuri de construcții publice de proastă calitate, dar cu costuri disproporționat de mari, de construcții inutile, concepute în afara oricărei strategii de priorități sau chiar de utilitate. Birocratizarea procedurilor de achiziție publică și de control s-a dovedit o formă ușor de manipulat în interesul grupurilor de putere. Invazia companiilor din afară s-a presupus că va fi un exemplu de funcționare legală și eficientă. În fapt, și aici găsim multe cazuri de corupție.

Politica de delegare spre sectorul privat sau nonprofit a unor funcții publice, pe fondul unui control scăzut, s-a probat a fi înalt vulnerabilă la corupție.

O altă formă de exploatare a resurselor statului este *evaziunea fiscală*, inclusiv neplata datoriilor fiscale, tolerată sistematic.

Creșterea structurilor publice

Delegarea autorității unor structuri instituționale „semipublice” (agenții, consilii etc.), slab controlate, reprezintă o nouă formă de exploatare a resurselor publice. De multe ori, pe fondul deficienței de control, ele produc o explozie a birocrăției, o utilizare ineficientă a resurselor și înflorirea unor practici de corupție.

Descentralizarea

Creșterea puterii autorităților publice locale, cu justificarea creșterii spiritului gospodăresc în interes local, a unei mai bune conectări la nevoile reale locale, a fost mai degrabă o formă de scădere a controlului social. Corupția la nivel național, mai vizibilă și mai controlabilă, s-a extins la nivel local, mai puțin controlabilă, principalii beneficiari fiind mai

puțin comunitățile, cât mai ales noii „baroni locali” în coaliție cu cei naționali. S-a creat o nouă coaliție politică națională/locală pentru exploatarea împreună a resurselor publice rămase: bugetul național/local, la care se adaugă și exploatarea resurselor locale. Finanțarea autorităților publice locale a avut ca efect imposibilitatea stabilirii de priorități.

Descentralizarea, pe fondul deficitului cronic de control, nu s-a dovedit a fi o mai bună adecvare a cheltuielilor publice la nevoile comunităților, nu a dus la creșterea controlului comunitar și nici a eficienței, ci a corupției locale.

Descentralizarea a completat noua clasă a capitaliștilor naționali cu segmentul puternic local.

Măsura actualului guvern de a înlocui finanțarea autorităților publice locale cu finanțare pe programe este o corecție a unei descentralizări haotice și arbitrare practicate în ultimul timp.

Populația ca sursă a exploatării neofeudale

În filozofia statului capitalist, populația este principala beneficiară a utilizării resurselor publice. Statul nu o exploatează sau, cel puțin, are mecanisme de control care limitează abuzurile.

În perioada tranziției, populația a devenit o sursă importantă a exploatării neofeudale în beneficiul noii clase bogate. Un principiu politic important al tranziției este că populația va suporta costul social al reformelor. Mai mult, ea e privită ca o masă potențial antireformă. În fapt, populația a suportat în tranziție costul social „inevitabil”, dar și pe cel „evitabil”, cauzat de erorile strategiei tranziției, precum și de exploatarea neofeudală în beneficiul noii clase bogate. Tranziția s-a realizat printr-un dispreț structural față de populație.

a. O *politică fiscală regresivă*, în defavoarea populației sărace și a clasei mijlocii, în favoarea segmentului bogat: creșterea impozitării indirecte, TVA, impozitarea egală a veniturilor. România este un caz rar de o asemenea politică fiscală susținută cu entuziasm de clasa bogată. Și nu evaluăm încă efectele unui asemenea experiment global pe seama populației.

b. Larga libertate acordată *monopolurilor de stat și private* de a fixa prețuri, dar și taxe, sporind profiturile în detrimentul beneficiarilor. Scandalul actual al Poștei este un caz paradigmatic, dar minor în raport cu „băieții deștepți” din sistemul de energie. Se prefigurează un nou scandal: agențiile publice, de regulă, financiare, care își stabilesc grile proprii de salarizare, dincolo de grila de salarizare din sistemul public.

c. Protecția consumatorului s-a dovedit a fi o simplă glumă.

d. O birocrație care complică iresponsabil viața cetățeanului pare a reprezenta chiar instrumentul unei politici represive.

Atacul împotriva statului social

Guvernarea declarată de „dreaptă” a declanșat un atac fără precedent împotriva funcțiilor sociale ale satului, pe motiv că ele ar încuraja nemunca: micșorarea drastică a cheltuielilor publice de interes social, subfinanțarea învățământului și a sănătății, politica de privatizare a serviciilor sociale de sănătate și de învățământ, micșorarea drastică a formelor de suport sociale. Programul de privatizare a asigurărilor sociale prin mecanismul statului:

punerea în dificultate a Pilonului I de pensii prin introducerea Pilonului II. Deplasarea asigurărilor sociale în responsabilitatea strictă a indivizilor și administrarea lor în sistem privat eliberează bugetul pentru creșterea sectorului profitabil neofeudal.

Compresia statului social reprezintă o formă suplimentară de împingere a majorității populației în subdezvoltare, privată de serviciile sociale fundamentale.

Aș supune discuțiilor și o altă perspectivă. Politica statului mic nu a fost o caracteristică doar a guvernelor/partidelor de dreapta. Ea a fost o caracteristică și a guvernelor social-democrate, care, chiar când au luat unele măsuri prosoziale, au făcut-o cu o jenă profundă. S-a acceptat prea ușor etichetarea tuturor măsurilor prosoziale ca fiind „populiste”. Punctul meu de vedere este că întreaga filozofie a tranziției are politic o orientare antisocială, considerând marea masă a populației ca un potențial factor antitranziție, ea trebuind să fie disciplinată pentru a accepta să suporte costul social al tranziției. Ar fi greu de explicat de ce Occidentul, cazul României este clar, are o rezervă structurală de a susține partidele social-democrate, favorizând acuzația că ele ar fi „comuniste”, și a susținut cu toată inima partidele de dreapta. Nimeni nu a putut oferi o explicație credibilă a suportului acordat lui Bănescu de către Occident, împins până dincolo de orice politețe elementară în relațiile dintre state.

La exploatarea trecutului și prezentului se adaugă și exploatarea viitorului

Angajarea într-o îndatorare masivă a statului, fără o justificare clară, dar evident în profitul clasei bogate, este un nou mecanism de exploatare și a generațiilor viitoare. Tranziția a produs nu numai o economie structural deformată și cronic ineficientă, dar și o țară masiv îndatorată. După un deceniu crud de rambursare forțată a împrumuturilor pentru programul ceaușist, dar făcute pentru o sperată dezvoltare industrială rapidă, intrăm într-un nou deceniu, sau poate chiar mai multe, de sărăcire pentru rambursarea unor împrumuturi care nu sunt justificate nici măcar de megalomania industrializării iraționale. Generațiile viitoare vor achita costul ineficienței și al corupției tranziției.

Concluzie: Neofeudalismul este un cost plătit pentru politica privatizării rapide

Asigurarea legalității a intrat în competiție cu programul privatizării rapide, făcută *oricum*. Controlul legalității risca să devină o frână în procesul privatizării rapide.

Corupția ca instrument al tranziției. În perioada tranziției, corupția nu este un act deviant strict individual, ci principalul instrument al constituirii noii clase bogate. Ce este desemnat prin termenul lax de corupție, în procesul tranziției se referă la varietatea de forme ale exploatării resurselor statului de către grupurile de interese care infiltrează mecanismele publice. Statul, subordonat grupurilor neofeudale, reprezintă, totodată, un instrument de exploatare suplimentară a populației în favoarea aceluiași grupuri. Statul tranziției, cu putere de control redusă la minimum, este dezorganizat și prin atacul grupurilor neofeudale. Rezultatul este un proces rapid de penetrare a corupției în toate articulațiile statului.

Toleranța la corupție. Până în 2014 s-au acumulat o mulțime de dosare juridice în legătură cu privatizarea (multe dintre ele depășite ca valabilitate), cu retrocedările și cu utilizarea frauduloasă a programelor cu finanțare bugetară. Deși public se știa că există multe cazuri de corupție, sistemul juridic le ținea într-o așteptare suspectă. Puținele cazuri aduse în

atenția tribunalelor par a fi fost mai mult motivată politic. Pasivitatea sistemului juridic pe mai mult de două decenii este un fapt clar, care ar putea fi ilustrat prin statistici.

Un indicator al crizei este izbucnirea în conștiința publică a unui fapt plin de consecințe: cazurile șocante de corupți ieșite acum la suprafață nu sunt noi și ele au fost de mulți ani înregistrate de organele de control, dar au rămas în dormitare, iar aceasta reprezintă în fapt un grad ridicat de *toleranță* a sistemului de control.

Instituțiile externe au dat și ele dovadă de mare indiferență față de corupție. Banca Mondială, de exemplu, era foarte atentă în urmărirea neîndeplinirii planului de privatizare, dar a acordat atenție doar marginal la cazurile de privatizare inefficientă economic și chiar la ilegalitățile care au însoțit privatizarea.

Toleranța la corupție nu se putea realiza fără participarea justiției. Corupția sistemului juridic a fost un efect inevitabil al toleranței structurale față de ilegalitățile implicate de transferul rapid al bogăției publice în proprietate privată.

Statul în tranziție a devenit terenul confruntării celor trei tendințe structurale: modelul statului capitalist occidental, modelul neofeudal și statul vasal.

În confruntarea acestor trei tendințe structurale în lupta pentru controlul puterii, a intervenit efectul unei opțiuni politice fundamentale: *un stat puternic* sau *un stat slab*. Rezultatul confruntării acestor tendințe a ajuns la un compromis: **statul mic**.

Un obiectiv social al tranziției: crearea noii clase capitaliste și o nouă clasă politică

Clasa noilor bogați

Un obiectiv al strategiei tranziției a fost crearea practic din nimic a unei clase de noi capitaliști. Marii îmbogății s-au format în societățile în tranziție, ca produs al privatizării și retrocedării, nu dintr-o creștere treptată a sistemului economic capitalist și din acumularea de capital printr-o activitate economică performantă.

Cei care au profitat de privatizare nu au fost capitaliștii din secolul XVIII, zgârșiți și orientați spre acumularea de capital printr-o muncă câinească. Marile bogății nu s-au constituit timp de generații, ci în câțiva ani, peste noapte. Nu prin acumulare treptată, ci prin „mari lovituri” în relația cu statul. Corupția a fost mecanismul cel mai ușor de constituire a marilor bogății. Noua clasă de capitaliști nu au provenit din sfera producției propriu-zise, ci mai ales din speculațiile cu statul. Competența vitală a ei nu era de a organiza procesul de producție, ci de a identifica și fructifica oportunitățile de câștig în relațiile cu statul. Nu este exagerat a concluda: competența necesară a constituirii noii clase de capitaliști era capacitatea de a utiliza tehnici ale corupției.

Teoria lui Marx a capitalismului se fonda pe analiza mecanismului exploatării directe a muncitorului de către capitalistul angajator. Statul capitalist avea în această relație doar rolul de mediator. Modelul lui Marx, produs de capitalismul secolului al XIX-lea, este nerelevant pentru societățile în tranziție. Plasându-ne în aceeași paradigmă, în tranziție exploatarea directă este înlocuită într-o măsură importantă cu formele indirecte de exploatare prin intermediul statului, în profitul *noii clase neofeudale*. Noua bogăție nu crește în virtutea utilizării profitabile economic a capitalului, ci cu accesul la resursele statului.

Priviți din această perspectivă, cei 25 de ani ai tranziției prezintă succesiunea mecanismelor de exploatare a bogăției publice. Epuizarea unor mecanisme a generat presiunea de a identifica noi resurse și noi mecanisme de exploatare a bogăției publice.

Câștigul ușor nu a încurajat acumularea de capital productiv, ci investiții speculative și o creștere explozivă a consumului ostentativ. Noii bogați au fost tentați, în primul rând, de speculațiile imobiliare sau de eficientizarea corupției. Bogăția acumulată nu s-a convertit în economie eficientă, ci în capacitate de a exploata eficient statul. Noii îmbogățiți nu au fost capitaliști în sensul clasic al cuvântului, ci bogați risipitori mai mult în stilul feudalismului.

Toleranța la privatizarea „oricum” a fost inevitabil însoțită și de toleranța la îmbogățirea „oricum”. Deși există o lege a controlului bogățiilor care nu pot fi justificate, asemenea cazuri, în întreaga tranziție, pot fi numărate pe degete.

Efectul pervers al îmbogățirii rapide a fost *creșterea vulnerabilității*, nu numai morale, ci mai ales legale, a modului în care s-au produs noile bogății.

Privatizarea nu a creat un solid capital național. Statisticile actuale indică faptul că întreprinderile economice importante nu au capital național, ci străin.¹⁸

Noii îmbogățiți fără efort, peste noapte, nu aveau motivarea și competența „muncii” încrâncenate a capitalistului clasic, ci competența în nerespectarea legilor.

La clasa capitaliștilor s-au adăugat *capitaliștii de stat*: managerii întreprinderilor de stat. Ei nu dețin în proprietate capital, dar obțin administrarea capitalului de stat, beneficiind de o largă libertate. Capitaliștii de stat utilizează poziția lor pentru a dobândi proprietate din exploatarea capitalului de stat și, în plus, dețin informații și poziții-cheie în procesul de privatizare. Capitaliștii de stat nu au protestat la distrugerea rapidă a economiei de stat, pentru că ei au profitat de aceasta și rapid s-au integrat în clasa capitaliștilor.

Privatizarea și retrocedarea au sărăcit statul, iar populația nu a avut niciun beneficiu, ci a suportat costul social al acestui transfer de proprietate.

Noua clasă politică

Noii oameni politici au intrat în sistemul politic cu o poziție economică fragilă. Ca toți ceilalți cetățeni, ei erau relativ săraci, lipsiți de o bogăție semnificativă. Ca toți ceilalți funcționari publici, și ei sunt salariați. Deși cu salarii ceva mai mari, veniturile lor sunt modeste în raport cu marile profituri obținute din procesul privatizării și din afacerile cu statul. În plus, dacă pierd pozițiile politice, ei se confruntă cu riscul de a trebui să caute alte locuri de muncă salariale, inevitabil cu venituri mai mici, și, de ce nu, posibil să treacă chiar în șomaj. În final, actualii oameni politici vor deveni pensionarii de mâine, cu pensii modeste.¹⁹

În sistemul capitalist clasic, mulți lideri politici se recrutează dintre capitaliștii din lumea economiei reale. Și chiar dacă mizează doar pe salariile din sistemul public, acestea oferă o viață confortabilă. Politica salarială de la începutul tranziției până în prezent nu le-a îmbunătățit oamenilor politici poziția economică. Salariile miniștrilor și ale celor care ocupă

¹⁸ Iulian Stănescu, *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism (1989-2014)* (București: Pro Universitaria, 2014), pp. 223-228.

¹⁹ O hartă de o culoare impresionantă a vieții politice românești, a se vedea Vasile Dâncu, *Triburile. O patologie a politicii românești de la Revoluție la Generația Facebook* (Cluj: Editura Școala Ardeleană, 2015).

poziții importante în sistemul public sunt relativ modeste. Ele nu puteau să ducă la acumularea unei bogății semnificative. Din poziții politice importante, legal oamenii politici nu pleacă mai bogați. Oamenii politici din capitalismul cu tradiție aveau oportunități de a se angaja și în economia reală, obținând acolo resurse importante, evitând afacerile cu statul. Ca toți ceilalți membri ai comunității, și oamenii politici pot deveni capitaliști, înființând întreprinderi private, dar să evite afacerile cu statul, care sunt cele mai profitabile.

Pe de altă parte însă, oamenii politici, prin poziția lor, se confruntă cu o explozie a oportunităților de îmbogățire pe căi la marginea legii sau chiar ilegale. Poziția oamenilor politici este, în tranziție, extrem de vulnerabilă, pândiți de o mulțime de tentații, în condițiile în care controlul statului este minimal.

Paradoxul poziției politice în tranziție este că, deși dețin puterea de a controla resursele enorme ale bogăției publice, spre deosebire de noua clasă de capitaliști în constituire, accesul lor la aceste resurse este restricționat. Statul mic și tolerant a făcut și mai tentate oportunitățile de îmbogățire dincolo de lege. Corupția trebuie considerată ca un efect structural inevitabil al fragilității economice a politicienilor.

Formularea lui Ion Iliescu – „sărac, dar cinstit” – nu o interpretez doar ca pe un program moral personal. Cred că era și o constatare „sociologică” îngrijorătoare a situației vulnerabile a omului politic. Visul moral că omul intră sărac în politică, se mulțumește cu venituri relativ modeste, dar transferă către alții bogăția publică și iese din politică tot sărac, sociologic este nerealizat. Nu toți, dar majoritatea oamenilor politici au devenit bogați exercitând funcții politice. În contextul tranziției, clasa politică nu a rămas săracă, dar cinstită, ci bogată, și acum suntem șocați de mulțimea persoanelor politice importante acuzate de corupție, cu riscul de a petrece ani buni în închisoare.

Moral și legal, orice act de încălcare a legii este rezultatul unei opțiuni libere și deci implică responsabilitatea autorului. Sociologic, probabilitatea acestor acte este determinată însă de contextul social.

Problema fundamentală a tranziției este *accesul la resursele publice*. Procesul tranziției le-a atribuit oamenilor politici o poziție privilegiată de putere socială și politică. Împreună cu noii capitaliști, cu funcționarii publici superiori și managerii întreprinderilor de stat, ei tind să formeze o coaliție social-economică și politică, controlând pârghiile de putere ale statului. În această coaliție sunt atrase și persoane din sistemele controlului statului: justiție, poliție, securitate. Această coaliție de interese deține în perioada tranziției o poziție privilegiată de putere, deasupra „societății civile”.

Coaliția politică a puterii are un caracter difuz, din ea nefăcând parte obligatoriu toți membrii grupurilor menționate. Sunt, desigur, oameni politici, funcționari superiori, manageri de întreprinderi, judecători care, credincioși valorilor profesiei și poziției lor administrative și politice, nu aderă la comunitatea informală de interese în exploatarea ilegală a resurselor publice.

Critica superficială a tranziției tinde să atribuie clasei politice responsabilitatea a tot ce se întâmplă „rău” în această perioadă. Eticheta de corupție este forma de atribuire nu structurală, ci moral-individuală a responsabilității tranziției. Se invocă în mod curent, ca o soluție la actualul sistem corupt, *reforma clasei politice*. Soluția nu stă însă în iluzoria reformare a

clasei politice, ci în schimbări de strategie de finalizare a tranziției. Moral oamenii politici sunt inovativi. Din altă perspectivă, ei au fost instrumentele și produsul unei strategii de tranziție.

Criza finală a tranziției / criza statului neofeudal

La criza economică și socială a tranziției se adaugă și o accentuare a crizei statului neofeudal. Ajuns la vârfuri greu de imaginat, statul neofeudal a devenit un blocaj al funcționării țării. Criza statului neofeudal a luat forma exploziei în conștiința publică a *corupției*. Și Occidentul devine, cu multă întârziere, îngrijorat de haosul corupției care creează probleme și funcționării UE și pentru investitorii străini.

Inevitabil, statul neofeudal se apropie de propria criză finală: resursele exploatabile ale statului se apropie de epuizare; populația sărăcită suportă tot mai greu sistemul și, inevitabil, se va revolta într-o formă sau alta. Noua clasă capitalistă, care deține noua bogăție, probează a avea o capacitate redusă de a o transforma în investiție productivă.

Statul neofeudal conține în el însuși un mecanism de amplificare continuă a sa, fiind incapabil de a-și frâna tendința de creștere canceroasă. Epuizând resursele de exploatare, el se angajează într-un proces de autodistrugere. Economia românească însăși, confruntată cu o criză cronică, produce o societate epuizată, incapabilă de a mai oferi resurse de exploatare neofeudală.

Predicția făcută la începutul anului 2012²⁰ privind iminența declanșării crizei finale a tranziției, pare a fi confirmată de actualele evenimente. Dar lupta împotriva corupției riscă să fie utilizată mai mult pentru a masca criza mai profundă a întregului proces de tranziție, plasând întreaga responsabilitate asupra unor indivizi.

Cred că am ajuns deja într-un punct de atât de profund al crizei, încât sunt necesare o ruptură de continuitate și o schimbare a trendului. Se produce, sperăm, o radicalizare și a forțelor politice active, care va fi motivată de misiunea istorică de repunere a României pe un alt drum. Alternativa este o ieșire târâtă din criză, cu mici modificări adaptative, insuficient de profunde, care inevitabil va duce la un stat sărac într-o societate tot mai săracă. Sau vom avea capacitatea și voința de a înțelege natura crizei cu care ne confruntăm și să adoptăm un program de ieșire constructivă din criză. Istoria va răspunde la această întrebare.

Am depășit deja tranziția sau mai avem ceva de făcut pentru finalizarea ei?

Problema actuală a României nu este, decât superficial, cea a corupției, ci a concepției însăși a tranziției.

În urmă cu 25 de ani eram entuziaști să intrăm în tranziție. Acum, așteptăm să ieșim odată din ea. Devine legitim să ne întrebăm: *când se va termina tranziția?*

Răspunsul la întrebare ar putea avea în vedere *realizarea obiectivelor tranziției*. Dar devine tot mai neclar care sunt obiectivele tranziției și cât de corect au fost ele formulate.

²⁰ Cătălin Zamfir, "O analiză critică a tranziției II. România în ianuarie 2012 - Către ce ne îndreptăm?", *Sociologie Românească*, XI, no. 2, (2013), pp. 3-27.

Un prieten din Republica Moldova, când l-am întrebat ce cred moldovenii despre finalizarea tranziției, a formulat un criteriu care la început m-a șocat: *tranziția se va termina când nimic nu va mai fi de furat*.

Dacă facem abstracție de formularea morală negativă, am putea fi de acord asupra sensului: *privatizarea totală*, un transfer complet din proprietatea publică în proprietatea privată. Cu legalitatea e însă o problemă. Factorii politici au presupus mereu că privatizarea a fost realizată legal. Opinia publică a avut o altă părere: legalitatea a fost manipulată și foarte adesea încălcată. Acum, după 25 de ani, au explodat marile cazuri de privatizare ilegală, de corupție. Acum, estimarea curentă în conștiința colectivă că privatizarea a fost în mare măsură un furt, nu numai moral, dar și legal, pare a fi confirmată. Ceea ce surprinde este o altă fațetă a corupției/ilegalității care a caracterizat privatizarea: *toleranța* șocantă a instituțiilor publice față de amplexarea ilegalităților. Cum explicăm acest *fapt social*? Teoria mea este că *în politica privatizării prioritatea absolută a fost privatizarea rapidă*, „făcută oricum, dar să se facă”. Dacă acordam prea multă atenție legalității ei, riscul era de a întârziia privatizarea. S-a înțeles prin privatizare „oricum”, chiar „pe un leu”, inclusiv din punctul de vedere al raționalității social-economice și chiar al legalității.

Privatizarea trebuie evaluată și din perspectiva eficienței sale istorice: a fost ea realizată în interes colectiv, o privatizare a proprietății pusă la lucru mult mai eficient decât sistemul comunist, producând creștere economică și o bunăstare net superioară, sau o privatizare grăbită, dominată de rațiuni politice confuze? În fapt, pe ansamblu ea s-a făcut prin distrugerea economiei, afectând șansele istorice viitoare.

Concluzia mea este că tranziția, așa cum a fost concepută, aflată în faza finalizării sale, nu oferă o bază solidă pentru dezvoltare social-economică, ci un punct prost de pornire. Deci ce este de făcut?

În 2012 România era pe marginea unei profunde crize. Iată programul președintelui de atunci, la o întâlnire la vârf în Germania (10 noiembrie 2011): 2012 este anul marii privatizări. Înțelegem deci că e cazul, în fine, să scăpăm *oricum* de această proprietate publică ticăloasă care ne împiedică să progresăm. Cu prilejul vizitei aproape lunare în România a reprezentantului FMI, acesta a făcut, în consens cu președintele Băsescu, o declarație uluitoare: sectorul economic public atâră ca o piatră de moară de piciorul economiei românești, care, de altfel, se presupune că ar fi foarte sprintară.

Ce mai avem de privatizat? În primul rând, *zonele de monopol de interes public*, sistemul energetic și, mai ales, *resursele naturale ale țării*. Mai rămân de privatizat și serviciile sociale fundamentale, *sistemul de sănătate*, destul de avansat; *securitatea individuală*, dar și *securitatea socială* (celebrul Pilon II al pensiilor a fost introdus clar pentru a împinge în criză Pilonul I, care este public); *educația* este la începutul privatizării. Mai rămâne de privatizat și *viitorul* prin împrumuturi făcute mai mult din rațiuni politice și mai puțin economice. Programul politic al „statului cât mai mic” este un program de privatizare a funcțiilor statului.

Este momentul să ne întrebăm: *privatizarea completă* ar asigura o dezvoltare rapidă a țării sau ar împinge și mai adânc România în criză? Privatizarea, așa cum a fost făcută, ne-a aruncat deja într-o stare de *societate capitalistă subdezvoltată*. E cazul să o continuăm în aceeași formă?

Privatizarea completă a devenit marea dogmă a tranziției. În fapt, eu o suspectez că e o iluzie autojustificativă. Justificăm ineficiența economiei actuale privatizate prin faptul că ar mai exista câteva sectoare economice publice.

Rezultatul până acum al tranziției este nu o țară aflată într-o stare avansată de a deveni o țară prosperă de tip occidental, ci o țară sărăcită, o economie distrusă, un sistem politic și instituțional corupt și ineficient, un învățământ și un sistem sanitar supuse unui atac continuu distrugător, cu resurse de dezvoltare sever împușinate.

Finalizarea completă a privatizării ar putea fi considerată o altă țintă falsă care ne împiedică să explorăm problemele grave cu care ne confruntăm și să identificăm soluțiile ieșirii din criză.

Tranziția intră într-o criză profundă înainte de a-și fi atins integral obiectivele.

Să meditam asupra unei alte formulări a problemei fundamentale a României actuale: problema noastră *nu este că avem prea puțină tranziție, făcută prea încet sau o tranziție încă neterminată, ci o tranziție prost concepută. Riscul nostru actual este că vom termina în curând **această tranziție** și, cu siguranță, vom fi o societate de lumea a treia, la marginea Europei; va fi deci mult mai rău dacă am continua această tranziție. Noua șansă istorică este să adoptăm o altă strategie de a ieși din criza produsă de tranziție.*